

THE IDEA OF TRADITION BETWEEN GNOSIS AND ORTHODOXY

Gelu Sabau, Assist. Prof., PhD, Hyperion University of Bucharest

Abstract: This study is an attempt to conceptualize the idea of tradition as it is constituted in the first Christian centuries. I started with the doctrinal disputes of the first Fathers of the Church against the representatives of the Gnostics and the current representations of Gnosticism as a parasite on the Christian body. I have reviewed the perspectives and the critical evaluations of this idea proposed by contemporary researchers. Then I presented the legitimacy of each party in dispute that one has to assume the revelation of Christ through the apostolic tradition. Finally, I tried to offer a solution to this problem through the concept of tradition, as it emerges in the Christian Church, departing from the mediation of Christ between humans and the divine.

Keywords: *Apostolic Fathers, Christianity, christology, Early Church, Gnosticism, Tradition*

Introducere

Studiul de față reprezintă o încercare de conceptualizare a ideii de Tradiție așa cum s-a constituit aceasta în primele secole după Hristos, esențiale pentru definirea doctrinară a creștinismului. Perioada la care ne referimⁱⁱⁱ este fără îndoială pasionantă prin disputele intelectuale și prin sincretismul de care dă dovadă. Filosofie, mitologie, religii de mistere, curente de idei venind din iudaism, elenism sau din Orient, toate vor forma un imens amestec care va da naștere, în linii mari, celor trei curente spirituale dominante în epocă: filosofia neo-platonică, creștinismul și gnosticismul^{kkk}.

În urma amalgamului care se produce în interiorul acestui creuzet numit elenism, doctrina creștină se va cristaliza lămurindu-și, pe lângă punctele centrale ale articolelor de credință, și două noțiuni esențiale care vor sta la baza întregii istorii a creștinismului: Revelația și Tradiția. În cele ce urmează voi încerca să arăt cum se cristalizează ideea de Tradiție în creștinismul ortodox, în urma dezbaterilor pe care reprezentanții Marii Biserici le vor avea cu cei mai înverșunați adversari ai lor: ereticii gnostici, în special marcioniții și valentinienii.

Tradiția la gnostici: sincretismul și metafora parazitului

Într-un articol publicat în anul 1914^{lll} cercetătorul francez Eugène de Faye prezintă patru ipoteze referitoare la confruntarea dintre creștinism și gnosticism și la motivele pentru care creștinismul a ieșit victorios din această confruntare. Cele patru ipoteze se referă la nivelul intelectual al principalilor reprezentanți ai taberelor aflate în dispută, la evoluția

ⁱⁱⁱEste vorba de perioada elenismului tardiv situată cu aproximație între începutul erei creștine și anii 300 d. Hr. (Hr.);

^{kkk}Conținutul noțiunii de „gnosticism” este foarte discutat printre specialiști. Pentru dificultățile ridicate de definirea acestui concept a se vedea M. A. Williams, *Rethinking "Gnosticism": an Argument for Dismantling a Dubious Category*, Princeton University Press, Princeton – New Jersey, 1996, pp. 7-53 ; În această lucrare ne vom referi în mod special la marcionism și la valentinism. Cele două curente heterodoxe s-au remarcat prin legăturile lor intime cu creștinismul;

^{lll}Eugène de Faye, „Pourquoi le gnosticisme n'a-t-il pas réussi ?”, *Revue de Theologie et de Philosophie*, vol. 46, 1914, p. 116-122;

cultului acestora, la atitudinea lor morală și la raportarea lor față de tradiție.

Ultimul argument, cel referitor la tradiție, susține că cel mai mare handicap al gnosticilor în fața creștinilor a constat în lipsa asumată a unei tradiții, fapt ce se datorează în primul rând criticii și refuzului gnosticilor de a valoriza interpretarea Vechiului Testament. Acest gest era de o extremă importanță într-o epocă în care fiecare, chiar și printre filosofi, se sprijinea pe o tradiție și nu încerca să susțină noi teorii dacă nu se putea baza pe autorități.^{mmmm} Din această cauză refuzul tradiției de către gnostici se va dovedi plin de consecințe.

Argumentul revoltei gnosticilor în fața tradiției este deja un argument clasic, fiind formulat pentru prima oară de Părinții Bisericii și preluat apoi de la aceștia. Iustin Martirul este primul care-i asociază pe eretici cu filosofii, cu scopul de a demonstra exterioritatea acestora față de tradiția creștină și a face din gnosticism un fenomen fundamental păgânⁿⁿⁿ, care a luat înfățișarea creștinismului pentru a se propaga mai ușor. Irineu din Lyon, continuând linia apologetică și retorică inițiată de Iustin Martirul, va denunța modul în care gnosticii simulează apartenența lor la creștinism:

Per quos capiunt simpliciores et illiciunt eos, simulantes nostrum tractatum, uti saepius audiant; qui etiam queruntur de nobis quod, cum similia nobiscum sentiant, sine causa abstinence nos a communicatione eorum, et cum eadem dicant et eandem habeant doctrinam, uocemus illos haereticos. (Adv. Haer., III, 15, 2)

„Ils [les valentiniens] surprennent les simples et les attirent à eux, contrefaisant notre parole pour qu'on vienne les écouter plus souvent. Ils se plaignent aussi à notre sujet : ils pensent comme nous, et nous refusons sans motif d'être en communion avec eux ; ils disent les mêmes choses que nous et ont la même doctrine, et nous les traiterons d'hérétiques !”

Comentatorii moderni au opinii diferite cu privire la natura fenomenului gnostic și a poziției sale față de creștinism. Sincretismul său este unanim recunoscut, dar unii pun accentul pe influența elenistă, alții pe cea orientală (babiloniană, iraniană etc.), alții pe cea ebraică^{ooo}.

François Sagnard, adoptând poziția lui Irineu, este de acord cu faptul că gnosticismul

^{mmmm}*Ibidem*, p. 120; de Faye

ⁿⁿⁿIustin îi compară pe gnostici cu filosofii din cauza obișnuinței lor comune de a se numi după fondatorul doctrinei : καὶ ἄλλοι ἄλλω ὀνόματι, ἀπὸ τοῦ ἀγγιγέτου τῆς γνώμης ἕκαστος ὀνομαζόμενος, ὃν τρόπον καὶ ἕκαστος τῶν φιλοσοφεῖν νομιζόντων, ὡς ἐν ἀρχῇ προεῖπον, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ λόγου τὸ ὄνομα ἧς φιλοσοφεῖ φιλοσοφίας ἡγέται φέρειν. / „chacun prend un nom ou un autre d'après le fondateur de leur système, de la même manière que toute homme qui pense philosopher, croit démontrer d'après le père de son système, porter le nom de la philosophie qu'il professe.” (*Dial.*, 35, 6); Argumentele fundamentale ale Părinților apologeti pentru a-i compara pe gnostici cu filosofii au fost : 1) pluralitatea sistemelor gnostice precum și a sistemelor filosofice este semnul rătăcirii lor și a faptului că nu sunt în posesia adevărului; 2) adevărul se exprimă într-o formă simplă iar eroarea este întotdeauna însoțită de raționamentele subtile ale sofistilor; gustul pentru conjecturi subtile, comun filosofilor și gnosticilor, este semnul rătăcirii lor (cf. Jean-Claude Fredouille, *Tertullien et la conversion de la culture antique*, Etudes Augustiniennes, Paris, 1972, p. 310);

^{ooo}De-a lungul timpului cercetătorii moderni au propus aproape toate ipotezele posibile referitoare la originile fenomenului gnostic: acesta este văzut ca fenomen produs de influența spiritului grec asupra revelației creștine (A. von Harnack, E. de Faye, F. C. Burkitt, R. P. Casey, H. Ch. Puech), ca un fenomen precreștin influențat de dualismului oriental și iranian (W. Bousset, R. Rietzenstein, R. Bultmann, H. Jonas), sau ca un produs al iudaismului și elenismului (G. Quispel);

este un fenomen care imită creștinismul. Esența creștinismului este străină gnosticismului, dar gnosticii se prezintă ca fiind creștini, utilizând limbajul și imitând cultul creștinilor, probabil pentru a câștiga cât mai mulți adepți din rândul acestora. Avem astfel de a face cu falsitatea unui creștinism aparent pe care îl îmbracă gnosticii.^{PPP}

Hans Jonas consideră că gnosticismul nu are o tradiție proprie, pentru că el este în primul rând o mișcare de revoltă împotriva tradiției clasice eleniste. Gnosticii reinterpretează, înversând în același timp, teoria cosmologică stoică, teorie devenită clasică în elenism, conform căreia universul este condus de rațiunea divină, iar omul trăiește în armonie cu universul. Din această opoziție ia naștere concepția gnostică a dualismului dintre cosmos și Dumnezeuul suprem^{qqq}. Conform lui Jonas, gnosticismul își are originile la fel de bine în orientalism, iudaism ca și în creștinism, dar ceea ce este specific mișcării gnostice este faptul că reinterpretează radical elementele pe care le împrumută din diferite tradiții, vidându-le astfel de substanța lor originală. Astfel se explică lipsa de tradiție a mișcărilor gnostice: „le mouvement gnostique n’était pas seulement un étranger, c’était aussi un parvenu, sans parenté légitime : de tout ce que ses divers antécédents orientaux lui avaient légué, il faisait un usage désinvolte, au point d’en mettre la signification en doute^{rrr}.” Gnosticii optează pentru libertatea de a interpreta de o manieră dezinvoltă conținuturile pe care le preiau din diferite culturi, pierzând astfel autoritatea pe care ar fi adus-o cu sine aderarea la o tradiție anume.

Din cauza caracterului său sincretic, o metaforă folosită frecvent pentru a caracteriza gnosticismul este metafora parazitului. Savantul italian Ugo Bianchi folosește pentru prima oară această metaforă, iar printre susținătorii ei sunt autori precum Kurt Rudolph, Birger A. Pearson, Guy Stroumsa etc. Parazitul este un organism străin, care se hrănește din substanța vitală a organismului gazdă, golindu-l pe acesta de propriile puteri, și devenind astfel o prezență de nedorit: „Gnostic view of the world [...] attaches itself in the main to the older religious imagery, almost as a parasite prospers on the soil of “host religions”, it can be also described as parasitic.^{sss}”

H. Jonas nu folosește metafora parazitului pentru caracterizarea gnosticismului, ci acesta face apel la conceptul spenglerian al „pseudomorfozei”. Spengler a preluat la rândul său această metaforă chimică pentru a denumi tipul de mutații culturale produse în spațiul elenistic, în perioada antichității târzii. Cu toate că imaginea pseudomorfozei sugerează caracterul sincretic al gnosticismului, prin care acesta împrumută și adaptează diverse elemente aparținând mai multor tradiții, totuși Jonas atribuie gnosticismului o atitudine fundamentală proprie, similară cu cea a existențialismului modern, ceea ce vine în contradicție cu ideea de parazit: „Que cette substance soit authentique, c’est à dire qu’elle ne soit empruntée d’aucune autre, voilà qui rend vaine toutes les tentatives d’y trouver des emprunts, si c’est n’est pas dans l’enveloppe extérieure de son expression.^{ttt}”

Așadar, dacă din descrierea pe care o face Jonas gnosticismul nu este prezentat ca

^{PPP}Fr. Sagnard, *La gnose valentinienne et le témoignage de saint Irénée*, Librairie philosophique J. Vrin, Paris, 1947, p. 87;

^{qqq}Vezi H. Jonas, *La religion gnostique. Le message du Dieu Etranger et les débuts du christianisme*, trad. Louis Evard, Flammarion, Paris, 1978, pp. 318-341;

^{rrr}*Ibidem*, p. 315;

^{sss}K. Rudolph, *Gnosis. Nature and history of gnosticism*, transl. by R. W. Coxon, K. H. Kuhn & R. McL. Wilson, First Harper and Row Paperback Edition, San Francisco, 1987, p. 54;

^{ttt}H. Jonas, *op. cit.*, p. 58;

fiind un „parazit” cultural, totuși caracterul sincretic al acestuia este evident pentru autorul german. Imaginea gnosticismului ca „sincretism” va traversa studiile secolului XX, predominând încă și azi. Acesta este motivul pentru care vom face mai întâi un scurt istoric al termenului de „sincretism” pentru a cerceta apoi în ce condiții gnosticismul (în cazul de față valentinismul) poate fi caracterizat de un asemenea termen.

Sincretismul

Etimologia termenului trimite la autorul grec Plutarh din Cheroneia care folosește *sygkretismos* pentru a desemna alianța locuitorilor din Creta, care în mod obișnuit erau divizați între ei. Astfel, sensul prim al termenului este cel de „împăcare” sau „alianță”. În rest, termenul nu este folosit în perioada antichității târzii, fiind complet căzut în uitare în spațiul creștinismului bizantin sau de-a lungul Evului Mediu^{uuu}.

Cel care va reintroduce termenul în vocabularul curent va fi umanistul renesanțist Erasmus din Rotterdam, care-l va prelua ca atare, folosindu-l într-o scriere în limba latină, cu sensul de „a face pace”, „a ajunge la concordie”: *Aequum est nos quoque synkretizein*^{vvv}. În urma acestui precedent, termenul va fi preluat și folosit de către savanții epocii, pentru a desemna în special încercările de împăcare ale catolicilor cu protestanții. Datorită eșecurilor repetate ale acestor negocieri, el își va căpăta conotația negativă cu care este folosit și azi, desemnând, mai întâi, o alianță nereușită și apoi, un amestec nepermis al religiilor^{www}.

Termenul trece apoi prin epoca luminilor, pentru a face carieră, prin intermediul *Religionengeschichtliche Schule*, în studiile de istoria religiilor. Pe parcursul secolului XX accepțiile acestui termen devin tot mai nuanțate. În timp ce unii autori îl folosesc pentru a desemna amestecul și caracterul derivat al unor religii, în raport cu o tradiție „pură”^{xxx}, alții constată că în realitate nu există religii pure, orice religie fiind mai mult sau mai puțin rezultatul unui sincretism. Aceasta este poziția exprimată, spre exemplu, de Joachim Wach, elev al lui Edmund Husserl: „Chaque religion, envisagée du point de vue de son préhistoire, est un syncrétisme.”^{yyy} Michel Tardieu, în discursul inaugural de la Collège de France, din 1991, va exprima o poziție similară, considerând creștinismul însuși ca fiind, la rândul său, rezultatul unui sincretism: „le fondement scripturaire du christianisme est un syncrétisme, puisque s'y trouvaient juxtaposés des écrits non-chrétiens (le Bible juive) et des écrits chrétiens (évangiles et lettres apostoliques...”^{zzz} Tardieu îl consideră pe Marcion, prin încercarea sa de separare a creștinismului de mediul iudaic, ca fiind reprezentantul anti-sincretismului prin excelență, în timp ce Mani, fondatorul maniheismului, este, din contră, reprezentantul sincretismului suprem.

Metafora parazitului

Având în vedere aceste considerații asupra termenului de sincretism, caracterizarea

^{uuu}Fr. Boespflug, „Le syncrétisme et les syncrétismes. Périls imaginaires, faits d'histoires, problèmes en cours”, *Revue de Sciences philosophiques et théologiques*, vol. 90, 2006, pp. 274-275;

^{vvv}*Ibidem*, p. 275;

^{www}*Ibidem*, pp. 276-277;

^{xxx}Acesta este sensul cu care termenul este folosit, relativ recent, în mediile ecleziastice: „ses occurrences dans le parler chrétien, qui se sont multipliées dans les années 80, expriment une réprobation quasi-unanime. L'emploi du terme implique le plus souvent, voire toujours, un jugement négatif puisqu'il désigne un danger dont il s'agit de se garder soigneusement.” (*art. cit.*, p. 287);

^{yyy}*Ibidem*, p. 280;

^{zzz}*Ibidem*, nota 53, pp. 283-284;

gnosticismului ca un fenomen sincretic în raport cu creștinismul, care prezintă mai degrabă o anumită „puritate” a tradiției, trebuie reevaluată. În ceea ce privește metafora parazitului, impusă pornind de la caracterul sincretic al gnosticismului, Michael Allen Williams are motive întemeiate pentru a pune sub semnul întrebării folosirea ei. Nu numai că parazitul nu produce nimic util pentru corpul care-l găzduiește ci, dimpotrivă, are asupra acestuia numai efecte negative. Prezența parazitului este întotdeauna maladivă și, din această cauză, el trebuie suprimat. Metafora parazitului sugerează de asemenea existența unei tradiții deja existente, asupra căreia se apleacă corpul străin pentru a trăi din ceea ce a fost deja construit: „The “gnosticism-as-parasite” metaphor conveys an impression of an established tradition’s somehow being exploited and victimized by an outside organism.”^{aaaa}

Însă epoca elenistică nu pare a corespunde acestei imagini. Curentul elenistic nu este o tradiție construită de-a lungul istoriei, ci este spațiul în care mai multe tradiții se întâlnesc și interacționează. În urma acestor interacțiuni iau naștere fenomene precum gnosticismul și creștinismul, dând naștere unor mișcări care se confruntă pentru a-și disputa tradițiile moștenite.

În plus, metafora parazitului nu poate explica felul în care gnosticismul a fost un element inovator în sânul unei tradiții (să-i spunem elenistice – care este cadrul mai larg al întregului proces), și nici în ce fel el a avut un rol activ pentru dezvoltarea doctrinei creștine, rol confirmat de mai mulți comentatori^{bbbb}. În al doilea rând, dacă fenomenul gnostic este un parazit, pentru că nu are o tradiție proprie, și creștinismul se găsește în aceeași situație: „every new religion has begun as a “parasite.” Christianity, for example, grew parasitically from Jewish, Hellenistic and other religious traditions.”^{cccc} Nici creștinismul nu-și are propria tradiție, fiind născut prin adoptarea și interpretarea (și în acest sens vidarea de sensul lor original), în particular a elementelor provenind din iudaism și elenism. Astfel, nu există motive suficiente pentru a vedea în gnosticism un fenomen care parazitează creștinismul. Deci metafora parazitului trebuie abandonată sau, în orice caz, serios revizuită: „To return the discussion to the principal point of this section: I suggest that the “parasite” metaphor fails to convey a true picture of the way the innovation process really works and in fact erects a false model.”^{dddd}

Desigur, dacă metafora parazitului eșuează în a descrie raportul dintre gnosticism și

^{aaaa}M. A. Williams, *op. cit.*, p. 84;

^{bbbb}R. M. Grant subliniază importanța valentinienilor pentru exegeza creștină : „On peut même affirmer que les valentiniens ont été à l’origine du développement de la tradition de l’exégèse néo-testamentaire, car Irénée et les autres ont été obligés de scruter le Nouveau Testament beaucoup plus attentivement qu’il ne l’avait jamais fait jusqu’alors.” (R. M. Grant, *La gnose et les origines chrétiennes*, trad. par. Jeanne Henri Marrou, Editions du Seuil, Paris, 1964, p. 112); K. Rudolph este de acord cu opinia lui Bultmann care vede în creștinism și gnosticism două fenomene care interacționează și care se determină *reciproc* : „The process which is plain from the New Testament is twofold, the cristianising of Gnosis and the gnosticising of Christianity. The result of both processes is the canonising of Christianity as an orthodox Church on the one hand, and the elimination of Gnosis as a heresy on the other.” (K. Rudolph, *op. cit.*, p. 300) ; De asemenea este bine cunoscută opinia lui Harnack asupra importanței gnosticismului pentru dezvoltarea doctrinei creștine: „Gnosticii erau o categorie de creștini care au încercat ca, printr-un asalt concentrat, să cucerească creștinismul pentru cultura elenică și cultura elenică pentru creștinism.”; „Totuși, în lupta ei cu gnosticismul, Biserica a învățat foarte mult de la aceasta.” (A. von Harnack, *Istoria Dogmei. Introducere în doctrinele creștine fundamentale*, trad. de Walter Fotescu, Editura Herald, București, 2007, pp. 70, 75);

^{cccc} M.A. Williams, *op. cit.*, p. 83;

^{dddd} *Ibidem*, p. 93;

celelalte tradiții religioase, în special raportul dintre gnosticism și creștinism, totuși discuția în jurul tradiției implică referința la originile celor două fenomene. Dacă în privința creștinismului lucrurile sunt clare, acesta fiind o mișcare religioasă cu origini în mediul iudaic, care se răspândește apoi în spațiul elenistic, în cazul gnosticismului lucrurile nu sunt deloc atât de simple. Lunga serie de dezbateri în jurul problemei originii gnosticismului este o mărturie pentru dificultatea acestei probleme.

Gnosticismul ca fenomen creștin

Traietoriile revelației hristice

În ceea ce ne privește, considerăm că ipoteza cea mai plauzibilă cu privire la originea gnosticismului este cea propusă de A. von Harnack și susținută ulterior de autori precum Eugene de Faye, F. C. Burkitt, Henri Ch. Puech sau Simone Pétrement, ipoteză care încearcă să explice apariția gnosticismului pornind de la revelația hristică și având în vedere mediul iudeo-creștin al primului secol d. Hr. Însă, considerarea gnosticismului drept un fenomen în sânul creștinismului, nu implică oare valabilitatea metaforei parazitului? Nu este gnosticismul în acest caz, după cum Părinții Bisericii ne-o spun, o excrescență malativă și de nedorit pe trupul tradiției creștine?

Dacă metafora parazitului a fost criticată cu bune temeiuri, după cum am văzut, considerăm de asemenea că și perspectiva tradițională, prezentată de Părinții Bisericii, a anteriorității ortodoxiei față de erezie este criticabilă. Walter Bauer ne demonstrează în studiul său despre ortodoxie și erezie în primele două secole creștine că reprezentanții doctrinelor numite ulterior eretice sunt anteriori reprezentanților „ortodoxiei” în multe dintre centrele mari ale creștinătății primelor secole (Edessa, Alexandria, Antiohia)^{eeee}. Bauer este primul autor modern care atrage atenția asupra existenței plurale și diverse a creștinismului în perioada sa de început. Astfel, imaginea tradițională a unui corp unic al „ortodoxiei”, parazitat ulterior de excrescența „păgână” a ereziei, este înlocuită cu imaginea, mai adecvată, a unor traiectorii multiple care se vor cristaliza ulterior, dând naștere atât ortodoxiei, cât și reversului acesteia, erezia. Însă, după cum remarcă un autor precum Harnack (și alții pe urmele lui) un prim impuls pentru constituirea ortodoxiei e dat tocmai de încercarea de teologie reprezentată de mișcările gnostice sau de încercarea de separare dintre iudaism și creștinism a unui teolog precum Marcion.

Această teză a apariției gnosticismului, concomitent cu nașterea creștinismului ortodox, cele două fiind privite ca fenomene care interacționează și se influențează reciproc, a primit însă o serie de obiecții de-a lungul timpului. Dintre acestea, le vom enumera mai jos pe cele mai semnificative, împreună cu răspunsurile care le pot fi date^{ffff}:

1) Obiecție: Între creștinism și gnosticism este o diferență de *esență*. În timp ce gnosticismului este caracterizat de un dualism radical, creștinismul ortodox combate tocmai acest dualism.

Răspuns: Dualismul radical al gnosticilor este, cel puțin în cazul valentinienilor, mai

^{eeee}Cf. W. Bauer, *Orthodoxy and heresy in earliest christianity*, trans. by Robert A. Kraft and Gerhard Kroedel, Fortress Press, Philadelphia, 1971;

^{ffff}Aceste obiecții sunt prezentate de către S. Pétrement în articolul „Le Colloque de Messine et le problème du gnosticisme”, *Revue de métaphysique et de morale*, vol. 72, nr. 3, 1967, pp. 344-373;

degrabă rezultatul unei proiecții polemice a Părinților Bisericii asupra doctrinei valentinienne, decât rezultatul logicii interioare a acestuia^{gggg}. După cum remarcă și S. Pétrement, pentru a demonstra această diferență de esență, gnosticismul este comparat de obicei cu creștinismul, așa cum este el constituit începând cu secolul al IV-lea.

2) Obiecție: Dacă în creștinsim opoziția este, în perspectivă eschatologică, între lumea prezentă și lumea viitoare a învierii, în gnosticism opoziția este între lumea superioară a divinității și lumea inferioară a creației.

Răspuns: Această obiecție este mai degrabă rezultatul unei simplificări. Căci și în gnosticism există, de asemenea, opoziția din perspectivă eschatologică, sfârșitul venind atunci când toate semințele pneumatice vor fi formate, în timp ce în creștinism avem o diferență între caracteristicile divinității și cele ale creaturii păcătoase, deci un dualism similar celui gnostic.

3) Obiecție: În gnosticism avem ideea consubstanțialității dintre sufletul omenesc și natura divină, în timp ce în creștinism sufletul este creat, păstrându-se astfel diferența de natură dintre Dumnezeu și creatură.

Răspuns: Această obiecție nu ține cont de legea analogiei care este una din legile fundamentale care instituie ierarhia la nivelul emanațiilor pleromice^{hhhh}. Datorită acestui fapt, metafora „scânteii divine”, prezente în sufletul omului, nu trebuie luată în sensul propriu al cuvântului ci, mai degrabă, interpretată în cheie soteriologică, ca posibilitate a mântuirii omului. Și în valentinism există o diferență radicală între Tatăl suprem și restul emanațiilor.

4) Obiecție: Gnosticismul este caracterizat de docetism, neacordând o semnificație importantă realității întrupării sau pătimirii pe cruce.

Răspuns: După cum reiese din analiza *Tratatului tripartit*, existența trupului omenesc al Mântuitorului este descrisă în termeni cât se poate de „realiști”. De asemenea, anumite pasaje din acest tratat pot fi considerate printre primele încercări de hristologie. Diferența dintre hristologia prezentată în *Tratat*, și cea ulterioară, a lui Irineu sau Tertulian, constă în faptul că în *Tratatul tripartit* nu este numită natura trupului omenesc al lui Hristosⁱⁱⁱⁱ. Distincțiile ptolemeene radicale, dintre Iisus al iconomiei și Hristos al Pleromei, sunt datorate unei posibile evoluții în sânul valentinismului, sau felului în care Irineu a interpretat doctrina ptolemeiană.

5) Obiecție: Simon Magul este primul gnostic. Aceasta este dovada existenței pre-creștine și ne-creștine a gnosticismului.

Răspuns: Această obiecție este derivată mai degrabă din ipotezele savanților secolului

^{gggg}Am demonstrat acest punct într-un subcapitol al tezei de doctorat intitulat „Nașterea dualismului gnostic” unde am comparat perspectiva lui Irineu din Lyon asupra valentinismului cu *Tratatul tripartit*, cel mai important tratat valentinian pe care îl avem la dispoziție;

^{hhhh}În cosmologia valentiniană prezentată în *Tratatul tripartit* cele trei naturi emanate din Pleroma (natura spirituală, psihică și materială) sunt după chipul, asemănarea și imitația Pleromei divine. Aceste raporturi analogice presupun că în fiecare dintre cele trei naturi produse se regăsește într-un grad descrescător natura Pleromei divine;

ⁱⁱⁱⁱSe poate observa în ambivalența trupului Mântuitorului (trupul pneumatic și trupul sensibil al iconomiei), așa cum este prezentat în *Tratatul tripartit* (113, 31 - 115, 23), o analogie cu cele două naturi care se întâlnesc în persoana lui Hristos la Tertulian. În *Tratat* nu se precizează însă care este substanța trupului iconomiei (dacă el are o consistență materială sau psihică), dar ni se spune că el servește tuturor funcțiilor cărora servește un trup real. Doctrina prezentată aici, a nașterii fără păcat a Mântuitorului, a asumării unui trup real, a suferinței și a morții Sale reale, este similară doctrinei apărute de Părinții apologeti. Singura diferență dintre cele două e dată de faptul că în *Tratatul tripartit* nu se specifică care este natura acestui trup născut;

XX cu privire la originile pre-creștine ale fenomenului gnostic. În realitate, prima mărturie despre Simon Magul îl prezintă ca un simplu magician, originar din Samaria și adversar al apostolului Petru^{jjj}. Reconstituirea istorică a acestui personaj este însă foarte dificilă plecând de la mărturiile existente, care sunt dispartate și lipsite de coerență internă. Caracterul care poate fi dedus este mai degrabă cel al unui personaj literar folosit de Părinții apologeti în scopuri ereziologice^{kkkk}.

Savantul american James Robinson va susține de asemenea teza existenței unor traiectorii în sânul creștinismului timpuriu care conduc de la evenimentul răstignirii și al învierii lui Iisus Hristos spre crezul apostolic, pe de-o parte iar, pe de altă parte, spre Școala lui Valentin^{lll}. Robinson consideră că nodul central al unor astfel de tradiții se găsește în Epistolele apostolului Pavel: „The bulk of the New Testament, written in the second half of the first century A.D., the middle segment of the first hundred years of Christianity, is thus strung on trajectories that lead not only from the pre-Pauline confession of 1 Cor. 15: 3-5 to the Apostles Creed of the second century, but also from Easter ”enthusiasm” to second century Gnosticism.”^{mmmm} Desigur, o astfel de ipoteză, a unor traiectorii divergente în sânul creștinismului pornind de la apostolul Pavel poate explica de ce acesta devine și „Apostolul” valentinienilor, interpretarea textelor paulinice stând la baza doctrinei valentiniene.

Autoritatea în conflict: Petru, Pavel și Simon Magul

Această divergență a traiectoriilor prezente în creștinismul timpuriu poate fi explicată având în vedere conflictul, în comunitatea iudaică a Bisericii timpurii, dintre iudei (Ἑβραῖοι) și eleniști (iudei elenizați) (Ἑλληνισταί). În acest context, iudeii sunt cei care solicită obligația respectării prescripțiilor culturale ale Legii și sunt indiferenți față de propagarea creștinismului printre alte neamuri, în timp ce eleniștii pledează pentru deschiderea universală a creștinismului. Unul din martorii existenței acestui conflict este actul uciderii cu pietre al lui Ștefan, liderul comunității din Ierusalim, acesta fiind socotit și primul martir creștin.ⁿⁿⁿⁿ Ștefan este ucis deoarece nu respectă autoritatea lui Moise (*Fapte*, 6, 11), prescripțiile Legii (*Fapte*, 6, 13) și hulește împotriva Templului (*Fapte*, 6, 14).

Tot în *Faptele Apostolilor* este relatată și disputa dintre apostolii Pavel și Petru cu privire la obligativitatea respectării prescripțiilor Legii de către noii convertiți din sânul neamurilor. Apostolul Petru reprezintă aici ramura iudaică a creștinilor: „Și Dumnezeu, care cunoaște inimile, a mărturisit pentru ei, și le-a dat Duhul Sfânt ca și nouă. N-a făcut *nici o deosebire* (subl. n.) între noi și ei, întrucât le-a curățit inimile prin credință” (*Fapte*, 15, 8-9). Spre deosebire de Petru, apostolul Pavel este în acord cu ceilalți membri ai adunării care cer doar respectarea poruncilor și refuzul idolatriei: „să vă feriți de lucrurile jertfite idolilor, de sânge, de dobitoace zugrumate, și de curvie, lucruri de care, dacă vă veți păzi, va fi bine de voi” (*Fapte*, 15, 29). Poziția adoptată de apostolul Pavel este cea care va deschide creștinismului calea dezvoltării sale universale, Pavel devenind apostolul neamurilor, în

^{jjj}*Fapte* 8, 9-24;;

^{kkkk}Vezi în acest sens ipotezele prezentate în Anton Toth, *Simon Magul în literatura creștină a primelor patru secole*, Editura Paideia, București, 2006;

^{lll}J. Robinson, „Jesus from Easter to Valentinus (Or to the Apostles' Creed)”, *Journal of Biblical Literature*, vol. 101, nr. 1, 1982, pp. 5-37;

^{mmmm}*Ibidem*, p. 6;

ⁿⁿⁿⁿ*Fapte*, 7, 1-60;

timp ce Petru primește misiunea de a propovădui printre iudei.

De asemenea, tipul de autoritate instituită de apostolul Pavel este diferită de autoritatea reprezentată de apostolul Petru. Căci, în timp ce acesta din urmă este investit cu autoritate datorită apropierii sale de Iisus și a faptului că a primit învățătura în mod direct, apostolul Pavel își capătă autoritatea prin experiență directă. Autoritatea paulinică este una deschisă, harismatică, primită prin revelație, mai aproape de tipul de autoritate propovăduit de gnostici decât de cea instituită de Marea Biserică^{oooo}.

Plecând de la ipoteza unui astfel de conflict, între diferitele tipuri de autoritate instituite de cei doi apostoli, unii autori contemporani (E. Zeller, A. Hilgenfeld, G. Volkmar) consideră că personajul atribuit în tradiția timpurie lui Simon Magul, nu este în realitate decât o mască literară pentru apostolul Pavel^{pppp}. Astfel, conflictul reflectat în primele scrieri creștine, dintre apostolul Petru și Simon Magul, are rolul de a masca, în realitate, conflictul dintre autoritatea petrinică și cea paulinică. *Omiliile Clementine* prezintă un paragraf în care referința la apostolul Pavel este mai potrivită decât la Simon Magul:

„Mărturia unui prieten este făcută față către față, deschis, și nu prin viziuni, ghicitori și vise, ca unui dușman. Dacă, deci, Domnul nostru Iisus ți-a apărut într-o viziune, și S-a descoperit ție, și ți-a vorbit, s-a petrecut precum ca unuia pe care este mânios, pe un dușman, și acesta este motivul pentru care s-a petrecut prin viziuni și vise, care vin de nicăieri, așa ți-a grăit. Dar poate fi cineva învățat în chip potrivit prin vedenii? Iar dacă vei spune, da, se poate! Atunci te întreb: de ce Învățătorul nostru a stat și a vorbit un an întreg celor care vegheau? Și cum îți vom crede noi cuvântul, când ne spui că ți s-a arătat? Și cum să îți apară când tu susții opinii contrare învățaturii lui? Dar dacă tu ai fost văzut și învățat de către El, și i-ai devenit apostol pentru puțin timp, proclamă-i vestirea, tâlmăcește-i cuvintele, iubește-i apostolii și nu lupta împotriva mea, care i-am fost însoțitor. Întrucât împotriva mea, stânca cea tare și temelie Bisericii, stai tu. Dacă nu mi-ai fi vrăjmaș, nu m-ai acuza și nu mi-ai ocări adevărul vestit, pentru ca să nu pot fi crezut când mărturisesc că am auzit cu propriile mele urechi rostirea Domnului, de parcă eu aș fi condamnat și cu o faimă proastă. Dar dacă tu spui că eu sunt condamnat vei aduce acuză împotriva lui Dumnezeu, Cel care mi l-a revelat mie pe acest Hristos, și lupti împotriva celui care m-a numit binecuvântat pentru descoperirea mea. Dar dacă tu dorești să lucrezi sincer pentru cauza adevărului, învață mai întâi toate lucrurile pe care noi le-am învățat de la El și vei deveni ucenic al adevărului, spre a fi împreună ucenic cu noi.” (*Hom.*, XVII, 18-19)

Unii comentatori consideră că acest paragraf face referire directă la versetele din *A doua epistolă către corinteni* unde Pavel mărturisește experiența extatică în urma căreia a căpătat autoritatea apostolică:

„Cunosc un om în Hristos, care acum paisprezece ani – fie în trup, nu știu; fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe – a fost răpit unul ca acesta până la al treilea cer. Și-l știu pe un astfel de om – fie în trup, fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe – că a fost răpit în rai și a auzit cuvinte de nespus, pe care nu se cuvine omului să le grăiască. Pentru

^{oooo}Vezi în acest sens ipoteza propusă de Elaine Pagels, *Evangheliile gnostice*, trad. de Walter Fotescu, Editura Herald, București, 1999, pp. 35 - 67;

^{pppp}Vezi discuția legată de această ipoteză în A. Toth, *op. cit.*, pp. 17-21 și pp. 89-100;

unul ca acesta mă voi lăuda; iar pentru mine nu mă voi lăuda decât numai în slăbiciunile mele.” (2 Cor., 2-5)

Dacă această ipoteză este corectă, atunci conflictul timpuriu, dintre iudei și eleniști, atestat de astfel de texte, va fi ulterior, o dată cu afirmarea catolicismului Marii Biserici, mascat, cei doi apostoli devenind figurile tutelare ale apostoliciții: „toată ura celor două comunități a fost ”convertită” prin ”recuperarea” celorlalți apostoli de către comunitatea catolică a secolului al II-lea, prin excluderea episodului luptei dintre cele două ”biserici”, și introducerea actului care îl are ca protagonist pe Simon Magul. Tradițiile iudeo-creștine cu privire la Mag sunt originare mai timpuriu, sub numele acestuia ascunzându-se apostolul Pavel, astfel codificat, iar apocrifele catolice în care este inclus apoi și Pavel sunt o dezvoltare mai târzie, într-o mișcare de ”recuperare” a autorității celor doi Apostoli și introducerea unui personaj malign.^{qqqq}”

Gnosticii și autoritatea apostolică

Helmut Koester are față de problema tradiției un punct de vedere interesant și, în același timp, diferit de cel al majorității comentatorilor. Cu toate că trebuie să manifestăm prudență față de studiul istoric al acestei perioade și a acestor probleme, raționamentele lui Koester sunt verosimile și dau de gândit. Pe scurt, Koester susține că ideea tradiției apostolice așa cum a fost ea prezentată de către Biserica creștină în disputele contra gnosticilor din secolul II, aparține mai degrabă concepțiilor gnostice ale tradiției din epoca post-apostolică. Părinții creștini vor „adopta” această idee gnostică a tradiției și o vor folosi apoi chiar împotriva gnosticilor! Din acest punct de vedere, putem spune că creștinismul este cel care „parazitează” gnosticismul! Iată raționamentul lui Koester.

Punând în corelație mărturiile apostolului Pavel cu mărturiile gnostice descoperite la Nag Hammadi, se poate susține că o autoritate apostolică, de tip diferit față de cea instituită de Pavel, a apărut în cadrul comunității de la Corint. Pentru apostolul Pavel autoritatea este instituită prin crearea unei comunități de credincioși în numele crucii lui Hristos și a învierii acestuia. Apartenența la această comunitate este confirmată prin ritualul botezului^{tttt}. Pentru creștinii din Corint autoritatea apostolică aparține direct lui Hristos și este legată de tradiția unor vorbe de înțelepciune transmise sub autoritatea unui nume (numele fondatorului comunității: Pavel, Apolos, etc.)^{ssss}.

Este această tradiție într-adevăr una apostolică sau ea aparține falșilor apostoli, așa cum pretinde Pavel însuși? Dacă condiția apostoliciții este „să-l fi văzut pe Domnul” (1 Cor. 9,1; 15,9), și nu neapărat apartenența la cercul celor doisprezece discipoli ai lui Hristos^{tttt},

^{qqqq} A. Toth, *op. cit.*, p. 99;

^{tttt} Pour Paul, l'autorité apostolique est l'autorité du fondateur dans son rapport avec toute la communauté. Le baptême est pour tout le monde l'acte d'incorporation dans cette communauté et chacun reçoit l'esprit saint par ce rite d'initiation.” (H. Koester, „La tradition apostolique et les origines du gnosticisme”, *Revue de théologie et de philosophie*, vol. 119, nr. 1, 1987, p. 6);

^{ssss} „certains personnes à Corinthe affirmaient que, puisqu'elles possédaient une sagesse spéciale, elles étaient en droit de s'identifier comme « appartenant » à tel ou tel homme : « j'appartiens à Paul », « j'appartiens à Apolos », « j'appartiens à Céphas », ou encore « j'appartiens au Christ ».” (*art. cit.*, p. 5);

^{tttt} De altfel nici Pavel nu face parte dintre cei doisprezece discipoli ai lui Iisus. Nici Barnabeu, care este de asemenea numit apostol de către Pavel. În al său *Dictionnaire apologétique de la Foi Catholique* D'Alès vede în expresia „Doisprezece” un termen generic și nu neapărat o expresie concretă : „L'expression « les douze apôtres » est une expression synthétique plutôt qu'une énumération rigoureuse. Ainsi on a dit le Douze, sans exclure pour autant Paul et Barnabé de l'apostolat, sans s'inquiéter que les douze fussent quatorze.” (D'Alès,

această condiție poate fi îndeplinită de asemenea și de către creștinii din Corint.

Deci, conform ipotezei lui Koester, aceeași concepție a autorității apostolice pare a se regăsi atât în comunitatea din Corint cât și în comunitățile unde se va naște gnosticismul, după cum confirmă sursele de la Nag Hammadi. Structura acestui tip de autoritate este următoarea:

- „1. Des paroles (de Jésus qui transmettent la sagesse et la vérité).
2. Ces paroles sont liées à l'autorité d'un apôtre particulier.
3. Leur possession et/ou bien leur interprétation transmettent la connaissance (gnosis) qui est nécessaire à la vie et au salut^{uuuu}.”

În plus, în mai multe scrieri recuperate de curentele gnostice, precum *Evanghelia după Toma*, există o concepție a autorității care nu se găsește în textele canonice: în introducere autorul se numește el însuși apostol al lui Iisus: „Iată vorbele tainice pe care le-a rostit Iisus cel Viu și pe care le-a scris Geamănul (*Didymos*) Iuda Toma.” (*log.* 1) Astfel, concepția autorității apostolice în textele timpurii, care circulau în medii gnosticizante^{vvvv}, este mult mai pronunțată în comparație cu cea care se găsește în textele canonice: „Si une telle prétention à posséder l'autorité apostolique est rare dans la tradition catholique primitive, elle représente la règle dans la tradition et dans l'interprétation des paroles de Jésus à l'intérieur des cercles chrétiens que l'on appelle « gnostiques »^{wwww}.” Este, fără îndoială, tradiția din care se legitimează Ptolemeu însuși în a sa *Epistola către Flora*^{xxxx} și, în același timp, tradiția la care Părinții apologeti făceau referință când afirmau că gnosticii pretind a fi posesorii unei tradiții secrete care urcă până la Iisus însuși^{yyyy}.

În Biserica creștină timpurie autoritatea nu avea de-a face cu un tip de literatură care să conțină interpretarea vorbelor de înțelepciune ale lui Iisus^{zzzz}. Apostolii sunt menționați ca fondatori ai Bisericii și ca martiri. Dovada este dată de *Prima epistolă a lui Clement* și de *Epistolele* lui Ignațiu din Antiohia^{aaaa}. Ignațiu, cu tot marele său interes pentru funcția episcopală, nu stabilește nici un raport de autoritate între apostoli și funcția ecleziastică. Singura Evanghelie a Noului Testament care stabilește un raport explicit între autoritatea apostolilor și autoritatea Bisericii este *Evanghelia după Ioan*. Koester observă similitudinile

Dictionnaire, vol. I, p. 259); D'Alès evită astfel distincția între noțiunea primitivă și noțiunea paulinică a apostolatului. Totuși, se poate observa că Pavel extinde noțiunea de apostolat. Pentru a deveni apostol, nu este necesar să-l fi cunoscut personal pe Iisus (precum cei doisprezece), ci să-l fi văzut și să fi primit misiunea direct de la El (*Rom.* 1, 15). Dar astfel nu se poate nega că au existat în Corint persoane care l-au văzut pe Iisus și care au primit aceeași misiune, cu toate că au înțeles să o îndeplinească în mod diferit;

^{uuuu}H. Koester, *art. cit.*, p. 8;

^{vvvv}„le disciple/apôtre apparaît assez régulièrement comme auteur de ces textes, en même temps il peut jouer un certain rôle dans les textes eux-mêmes. C'est là une caractéristique des évangiles gnostiques qui les différencie des trois premiers évangiles du Nouveau Testament.” (H. Koester, *art. cit.*, p. 11-12);

^{wwww}H. Koester, *art. cit.*, p. 12;

^{xxxx}*Flora*, 7, 9;

^{yyyy}Părinții apologeti susțin că gnosticii se pretindeau a fi posesorii doctrinei secrete a lui Pavel, doctrină necunoscută de către Biserică. (vezi Fredouille, *op. cit.*, p. 226);

^{zzzz}Koester, *art. cit.*, p. 12;

^{aaaa}Pentru Ignațiu, Pavel est un apostol din cauza martiriului său și nu datorită statutului apostolic al epistolelor sale. (Cf. H. Koester, *art. cit.*, p. 13);

dintre această Evangheliie și evangheliile gnostice^{bbbb}. El explică această similitudine prin faptul că Ioan încearcă să adapteze concepția autorității apostolice, așa cum este ea înțeleasă de către gnostici (autoritate obținută prin interpretarea spuselor lui Iisus), cu ideea lui Iisus Hristos crucificat și înviat^{cccc}.

Concluzia lui Koester este clară: „la conception de l'autorité apostolique que l'on applique alors au canon et aux fonctions de l'église catholique primitive, est due, en fin de compte, à l'interprétation des paroles de Jésus dans les premières étapes de la théologie gnostique^{dddd}.” Biserica timpurie datorează mult pentru ideile sale de autoritate și de tradiție apostolică mediilor creștine gnosticizante^{eeee}.

Tradiție și hristologie

Deci, putem observa că, în ceea ce privește problema tradiției în primele secole după Hristos, nu există un acord între opiniile cercetătorilor. Începând cu ipotezele care prezintă gnosticismul, nu numai ca un fenomen fără tradiție, ci și ca un contestatar al tradiției, până la ipoteza lui Koester, care vede ideea de tradiție în epoca apostolică foarte accentuată în cadrul mișcărilor gnostice, avem de-a face cu toată plaja de opinii posibile. Dar, în ciuda acestei diversități, un lucru poate fi cu siguranță stabilit: atât creștinismul cât și gnosticismul sunt *fenomene noi care nu posedă nici unul o tradiție proprie*. Esența lor constă în faptul de a „parazita” tradițiile existente pentru a crea o tradiție nouă. Această încercare a avut succes doar în cazul creștinismului. Doar creștinismul a reușit să-și creeze propria tradiție pe care să o perpetueze mai departe.

Pentru a cerceta felul în care se cristalizează tradiția creștină în urma tuturor acestor controverse, considerăm că trebuie să nuanțăm mai întâi însăși ideea de Tradiție. Printre numeroasele opinii prezentate anterior cu privire la această problemă, credem că putem identifica două tipuri de „tradiții” sau mai degrabă două modalități de a determina ideea de Tradiție. Este vorba în primul rând despre tradiția apostolică și post-apostolică, născută în Biserica creștină, prin succesiunea directă a preoților, începând cu epoca apostolică. Este tradiția în sânul căreia s-a născut simbolul de credință, tradiția care este considerată de Părinții apologeti ca fiind garanția acestui simbol. Este tradiția care, după spusele lui Koester, a fost edificată de Părinții Bisericii, făcând apel la concepții ale tradiției aparținând mediilor gnostice sau gnosticizante. Este deci tradiția disputată de creștini și de gnostici, pentru că, atât unii cât și alții, se consideră adevărații urmași ai lui Iisus. Vom numi acest tip tradiție, *tradiție „istorică”*^{ffff}.

^{bbbb} „Les discours de cet évangile, qui, dans leur structure, sont très proches du développement de la littérature des évangiles gnostiques, appartiennent sans aucun doute à l'interprétation qui voit les paroles vivifiantes de Jésus comme le centre du message chrétien.” (*art. cit.*, p. 14);

^{cccc} H. Koester, *art. cit.*, p. 15;

^{dddd} *Ibidem.*, p. 16;

^{eeee} După Pelikan, Origen este cel care prezintă formularea sistematică a doctrinei continuității apostolice. Se poate observa că expozeul lui Origen, de inspirație pauliniană, seamănă mult cu concepția autorității apostolice, așa cum este ea susținută de primii gnostici: „Dar, continuă Origen, cuvintele lui Hristos nu includ numai cuvintele rostite pe când El era în trup, căci Hristos a fost asemenea Cuvântului lui Dumnezeu rostit prin gura lui Moise și a profeților. Afirmarea *autorității cuvântului* (subl. n.) lui Hristos implica prin urmare și afirmarea continuității sale cu revelația din Vechiul Testament. Această continuitate era un element esențial în tradiția apostolică autentică.” (J. Pelikan, *op. cit.*, p. 129);

^{ffff} Am ales însă această expresie pentru a sugera succesiunea care este esențială pentru acest tip de tradiție;

Pe lângă aceasta mai există și tradiția în sensul larg al cuvântului, *tradiție în sens cultural*. Astfel, putem spune că în sânul fenomenului sincretic născut în spațiul elenistic, fiecare tradiție (elenistă, iudaică, babiloniană, iraniană etc.) își are aportul propriu. Creștinismul și gnosticismul, ca fenomene interioare ale spațiului elenistic și deci, ca moștenitoare ale aceluiași tradiții, sunt de asemenea în dispută și în ceea ce privește tradițiile culturale. Tradiția filosofică a grecilor oferă instrumentele (limbajul conceptual) acestei dispute, iar tradiția iudaică oferă conținutul (revelația vetero-testamentară). Deci, lupta va avea în vedere, în primul rând, raportul față de tradiția iudaică.

Felul de raportare la o mare tradiție culturală nu are în vedere, în primul rând, un raport de tip istoric (ca de exemplu raportarea la autoritatea și la tradiția apostolică) ci, din contră^{egggg}, este expresia unei atitudini doctrinare, a unui angajament de credință. Din cauza „dualismului” lor, gnosticii resping Vechiul Testament și, implicit, și autoritatea adusă cu sine de acesta. Creștinii, prin încercarea lor de sinteză, concep ca aparținând aceleiași unități, elementele opuse pe care gnosticii le disting. Creatorul și Dumnezeu suprem, Dumnezeu judecător și Dumnezeu bun sunt concepuți ca aparținând aceleiași unități^{hhhhh}. Astfel creștinii, prezentând sub forma unei singure unități faptele Vechiului Testament și revelația lui Hristos, atrag fără îndoială de partea lor autoritatea reprezentată de cea mai veche Carte din lume. Pentru că revelația Vechiului Testament este în același timp și revelația *Logos*-ului, creștinismul, născut prin întruparea *Logos*-ului, este o religie nouă, fiind în același timp cea mai veche religie din lumeⁱⁱⁱⁱⁱⁱ.

Cu siguranță, Părinții Bisericii n-au apelat la autoritatea Vechiului Testament din motive tactice care să aibă în vedere succesul lor ca mișcare religioasă. Asemenea motive, dacă ar fi putut avea succes pe termen scurt, fără îndoială ca nu ar fi avut nici unul pe termen lung. Nu acesta pare a fi însă cazul creștinismului, pentru care ideea de Tradiție este, alături de ideea de Revelație, una dintre ideile centrale ale doctrinei sale. Creștinismul ia asupra sa autoritatea Vechiului Testament în primul rând din cauza că-l socotește revelația aceluiași *Logos* care se manifestă și prin revelația hristică. Dacă Dumnezeu Vechiului Testament este același cu Dumnezeu revelat de către Hristos și dacă *Logos*-ul întrupat este același cu cel care intervine în evenimentele din Vechiul Testament, este normal ca și autoritatea Vechiului Testament să revină creștinilor. Spre deosebire de creștinii ortodocși, pentru valentinieni sursa de inspirație a Vechiului Testament nu este Tatăl însuși. Vechiul Testament este rezultatul unor puteri care, chiar dacă spirituale, sunt totuși inferioare Tatălui. Acesta capătă o autoritate inferioară celei a Noului Testament, care este rezultatul revelației Fiului, ce aduce cu sine cunoașterea Tatălui.

^{egggg}Spunem „din contră” pentru că, din punct de vedere istoric, creștinismul neagă efectiv multe din elementele tradiției iudaice propriu zise, tradiție pe care de altfel o moștenește;

^{hhhhh}Teză demonstrată în mod special de Tertulian în lucrarea sa *Împotriva lui Marcion* (vezi *Adversus Marcionem*, Livre I-V, éd. bilingue, trad. par. René Braun, « Sources Chrétiennes », nr. 365, 368, 399, 456, 483, Les Editions du Cerf, Paris, 1990, 1991, 1994, 2001, 2004) ;

ⁱⁱⁱⁱⁱⁱPărinții apologeți vor folosi într-o manieră exemplară dialectica vechi-nou. La obiecția evreilor: voi sunteți evrei renegați, aceștia răspund că ei reprezintă comunitatea lui Mesia, adevărații evrei, succesorii direcți și legitimi ai profeților. La obiecția păgânilor: voi nu sunteți decât evrei, creștinii răspund că religia lor este una nouă, iar ei sunt un neam nou. La obiecția privitoare la noutatea religiei lor, lipsită astfel de legitimitate, creștinii răspund că ei nu sunt decât în aparență un neam nou, în realitate fiind poporul originar al lui Dumnezeu, revelat încă de la Moise. (cf. J. Fredouille, *op. cit.*, p. 239-287);

Pe lângă distincția enunțată anterior dintre *tradiția „istorică”* și *tradiția culturală*, trebuie introdus aici *conceptul Tradiției*, concept fundamental al doctrinei creștine. Tradiția culturală este caracterizată prin prezența unui conținut cultural relativ omogen. Pentru tradiția istorică este definitorie transmiterea acestui conținut prin succesiune directă. Conceptul de Tradiție este caracterizat în primul rând prin capacitatea sa de sinteză. În acest sens, conceptul de Tradiție nu are un conținut propriu, ci este mai degrabă un *principiu* la care celelalte tipuri de tradiții se raportează.

Concepută în acest fel, Tradiția în creștinism nu este în primul rând o idee care poate fi dedusă prin raportarea la realitatea istorică, ci ea se prezintă ca fiind reflexul unei reflexului unei poziții doctrinare. Din această cauză, criticile de tip istoric, la adresa ideilor de Autoritate și Tradiție creștine, au o valabilitate limitată.

Poziția lui Harnack este relevantă pentru critica istorică la adresa ideilor de autoritate și tradiție în creștinism. Argumentele sale sunt următoarele: 1) Nu poate fi probat din punct de vedere istoric faptul că simbolul de credință (care este garanția autorității Bisericii) este același la apostoli și la Părinții apologeți; 2) Autoritatea acestui simbol nu poate fi dovedită făcând apel la situația istorică a Bisericii în epoca respectivă; și 3) Simbolul de credință este un principiu *fix* și *exterior* al doctrinei la care Părinții apologeți recurg pentru a tranșa disputa împotriva gnosticilorⁱⁱⁱⁱ.

Acestor obiecții li se poate însă răspunde: 1) simbolul de credință al apostolilor nu este identic cu cel al Părinților apologeți, însă există o continuitate în privința evoluției, dinspre poziția apostolilor spre cea primilor apologeți; 2) Autoritatea acestui simbol nu derivă *a posteriori* dintr-o anumită situație istorică, ci este dată de poziția sa de principiu *a priori* care modifică ulterior realitatea istorică; 3) Simbolul de credință este un principiu care își *modifică forma* în funcție de context, însă formularea sa derivă în mod constant din încercarea de formulare a doctrinei care-l are la bază pe Hristos ca mediator între om și Dumnezeu.

Criticile istoricilor creștinismului nu vizează deci poziția de principiu din care decurge ideea de Tradiție, ci realitățile istorice la care părinții creștini au recurs pentru a o susține. De aceea putem spune că argumentele părinților fac apel la realitățile istorice, în conformitate cu o poziție de principiu, principiu dat de ideea de Tradiție construită prin analogie cu Hristos care mediază între om și Dumnezeu.

Din acest punct de vedere, în măsura în care gnosticismul reprezintă o problemă care apare în interiorul creștinismului^{kkkkk}, și în măsura în care ideea de Tradiție este reflexul ideii creștine a mediatorului, idee care este la rândul său rezultatul unei sinteze supra-raționale respinsă de gnostici, putem spune că gnosticii resping într-adevăr tradiția sau mai degrabă conceptul de Tradiție, așa cum l-am prezentat aici. Este singura accepție în care se poate

ⁱⁱⁱⁱ Harnack, *Istoria Dogmei*, pp. 90-92;

^{kkkkk} În cazul marcionismului acest lucru este evident. În ceea ce privește valentinismul, acest fenomen reprezintă un alt tip de interpretare a revelației hristice. Am văzut că metafora parazitului nu este reprezentativă pentru relația dintre creștinism și gnosticism. Pentru a desemna această relație este mai utilă imaginea a două fenomene paralele care își dispută *același domeniu*. Dar, cu toate că poziția doctrinară la care ajunge este diferită de cea a creștinismului ortodox, valentinismul reprezintă o dezvoltare *în interiorul tradiției* creștine. Probabil asta era una din cauzele pericolului imens pe care-l vedeau Părinții apologeți în această mișcare. Dacă relația dintre creștinism și gnosticism ar fi fost una de tip parazită, discursul gnostic imitând de-o manieră exterioară discursul creștin, fără să posede propria sa substanță, este sigur că pericolul gnostic nu ar fi fost foarte mare;

înțelege cel mai bine lipsa sau refuzul tradiției de către gnostici^{lml}. Și dacă este epoca în care, după cum E. de Faye ne spune, fiecare idee filosofică sau teologică capătă legitimitate și poate fi susținută doar ca aparținând unei tradiții, creștinii, prin recursul la autoritatea Vechiului Testament, vor căpăta și autoritatea acestuia.

Creștinii se pun în posesia Vechiului Testament în detrimentul iudeilor. Poziția creștinilor este inițial una într-adevăr incomodă, căci în aparență ei nu posedă nici un fel de tradiție: tradiția culturală aparține evreilor, iar pe cea referitoare la autoritatea apostolică și dispută cu diversele orientări gnostice. Și cu toate acestea creștinii vor fi cei care vor asuma și vor impune ulterior ideea de Tradiție. Succesul lor se explică, fără îndoială, prin faptul că, dacă creștinismul nu posedă nici una dintre aceste tradiții, el aduce cu sine ideea de Tradiție care, ca reflex al ideii de Mediator, este capabilă să sintetizeze cele două feluri de tradiție: tradiția culturală și tradiția istorică. Este cauza pentru care creștinismul a avut vitalitatea și forța de a expropria vechii posesori ai acestor tradiții și de a le asuma ca fiind propriile sale tradiții. Și este, poate, una din cauzele profunde ale succesului său.

---

^{lml} Am văzut explicațiile lipsei de tradiție a gnosticismului ca o consecință a noutății sale radicale și a atitudinii sale de revoltă (H. Jonas), sau din cauza caracterului său parazitar (K. Rudolph). Aceste explicații sunt inevitabil criticabile sau nu sunt neapărat relevante pentru problema discutată. În plus, se pare că din punct de vedere istoric, gnosticismul posedă propria sa tradiție (H. Koester). Deci, refuzul tradiției de către gnostici este în primul rând *o poziție de principiu*;